

Edukacja osób z niepełnosprawnością na poziomie szkolnictwa wyższego.

Dr Anna Żebrak

W myśl regulacji znowelizowanej w 2011 roku ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym do podstawowych obowiązków uczelni dołączono „stwarzanie osobom niepełnosprawnym warunków do pełnego udziału w procesie kształcenia i w badaniach naukowych”⁹⁷.

Uzupełnienie dla tej zasady stanowią art. 94 ust. 1 pkt 11 i art. 94 ust. 4 tejże ustawy, na mocy którego uczelnie otrzymywać będą środki celowe, przeznaczone na „dofinansowanie lub finansowanie kosztów realizacji inwestycji, w tym służących kształceniu studentów i doktorantów, będących osobami niepełnosprawnymi (...)”⁹⁸.

Taki stan prawny kształtuje zupełnie nową perspektywę kształcenia osób niepełnosprawnych na poziomie szkolnictwa wyższego. Dotychczas dostęp do instytucji akademickich ograniczany był w dużej mierze poziomem otwartości oraz dobrą wolą przedstawicieli konkretnych uczelni. Fakt nałożenia obowiązku dostępności na wszystkie uczelnie, zgodnie z koncepcją autorów nowelizacji, powinien zaowocować zmniejszeniem dysproporcji pomiędzy liczbą absolwentów niepełnosprawnych oraz sprawnych.

Jak wynika z badań aktywności ekonomicznej BAEL⁹⁹ 20,1% pełnosprawnych Polaków ukończyło studia wyższe, podczas, gdy w grupie osób niepełnosprawnych jedynie 6,7% to absolwenci wyższych uczelni. Konsekwencji takiego stanu rzeczy nie sprowadza się jedynie do obniżenia kwalifikacji zawodowych - brak dostępu do edukacji wyższej zaburza proces rehabilitacyjny, znacznie ograniczając osobom niepełnosprawnym możliwość wyrównania różnic w obszarze umiejętności komunikacyjnych, społecznych i zawodowych¹⁰⁰.

⁹⁷ Art. 13 ust. 1 pkt 9 ustawy z dnia 27 lipca 2005 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym* (Dz. U. Nr 164, poz. 1365, ze zm., dalej jako: *ustawa Prawo o szkolnictwie wyższym*), który obowiązuje od 1 października 2011 roku.

⁹⁸ Art. 94 ust. 1 pkt 11 ustawy *Prawo o szkolnictwie wyższym* wchodzi w życie w dniu 1 stycznia 2012 roku.

⁹⁹ *Badanie aktywności ekonomicznej BAEL, dane za I kwartał 2011 roku*, www.stat.gov.pl

¹⁰⁰ B. Szczupał, *Marginalizacja młodzieży niepełnosprawnej w procesie edukacji i zatrudnienia*, [w:] *Edukacja bez granic – mimo barier. Przestrzeń tworzenia*, red. P. Bury, D. Czajkowski-Ziobrowski, Poznań 2008, s. 199.

Przedstawiona różnica jest znaczna, jednak jak dowodzą dotychczas przeprowadzone działania, jest ona możliwa do zniwelowania przy użyciu szeregu wzajemnie się uzupełniających narzędzi. Podstawą dla ich zastosowania jest trafna diagnoza, poparta opinią środowiska niepełnosprawnych studentów, których omawiane zagadnienia dotyczą bezpośrednio.

Z badań Fundacji Instytut Rozwoju Regionalnego wynika, że studenci niewidomi i słabowidzący najczęściej uskarżają się na:

- brak specjalistycznego sprzętu komputerowego dla niewidomych i słabowidzących - 59% ogółu badanych,
- niski poziom dostępności podręczników (w postaci elektronicznej lub brajlowskiej) - 45% ogółu badanych,
- brak współpracy ze strony prowadzących zajęcia (np. brak zgody na nagrywanie) - 32% ogółu badanych,
- oraz trudności na ćwiczeniach - 27% ogółu badanych¹⁰¹.

Wieloletnia obserwacja środowiska akademickiego wskazuje ponadto na istotną słabość w postaci braku wiedzy na temat warunków funkcjonowania osób z różnymi rodzajami dysfunkcji wśród osób odpowiedzialnych za organizację i realizację procesu kształcenia studentów niepełnosprawnych. Z relacji byłych i obecnych studentów wynika, że część barier jest tworzona sztucznie, unikając zakładania złej woli, na skutek niskiej świadomości społecznej. Poniższe cytaty obrazują sytuacje, w których znaleźli się niepełnosprawni studenci:

„Zaproponowano mi status wolnego słuchacza ‘Bo przecież i tak nigdzie Pani pracy nie dostanie, a czy Pani wie, ile kosztuje wykształcenie nauczyciela(...)?’.”

„Rozmawiałem z dziekanem o moich szansach na jego kierunku (inżynieria). Dziekan porozmawiał z kimś przez telefon i powiedział wprost, że oni mnie tutaj nie widzą.”

„Byłam zażenowana tekstami i uwagami, jakie usłyszałam od pracowników uczelni. Jestem na egzaminie i słyszę, jak pani doktor krzyczy ‘wózki piszą tutaj’, dla mnie to żenujące.”

¹⁰¹ Niewidomi i słabowidzący studenci uczelni wyższych w roku akademickim 2005/2006, Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego, Kraków 2007, s. 25.

„Egzamin był horrorem, nie zapomnę go do końca życia, ponieważ zdawałam ustnie coś, co ludzie zdawali pisemnie. Rozwiązywałam test z lukami, pani mi wystukiwała, ja miałam sobie policzyć, ile literek mam wpisać.”¹⁰²

Dodatkowo należy zwrócić uwagę na niską dostępność, nie tylko architektoniczną, przestrzeni wspólnych, stanowiących integralne elementy procesu kształcenia: bibliotek, stołówek, domów studenckich itp. Oprócz oczywistych trudności w pokonaniu barier architektonicznych studenci z różnymi dysfunkcjami mogą zmagać się z trudnościami komunikacyjnymi (dysfunkcja mowy, słuchu, ruchu) oraz w dostępie do zasobów bibliotecznych.

Podsumowując oraz uzupełniając, do głównych barier w dostępie do szkolnictwa wyższego dla osób niepełnosprawnych należy wymienić:

- niski poziom świadomości potencjału osób z różnego typu dysfunkcjami wśród pracowników uczelni¹⁰³,
- brak organizacyjnego przygotowania uczelni do kształcenia osób niepełnosprawnych, w tym niedostosowanie materiałów dydaktycznych do specyficznych potrzeb osób z dysfunkcją sensoryczną (wzroku, słuchu, mowy),
- niezależność szkół wyższych, a co za tym idzie nierówny dostęp do uczelni w poszczególnych regionach kraju¹⁰⁴,
- niski status materialny rodzin osoby niepełnosprawnej,
- w przeszłości brak gwarancji prawnych dla dostępu osób niepełnosprawnych do uczelni wyższych.

Nowelizacja ustawy Prawo o szkolnictwie wyższym formalnie wyeliminowała bariery natury prawnej – uczelnie wyższe stoją aktualnie przed wyzwaniem skutecznego zastosowania ich w praktyce akademickiej. Przepisy ustawy dają możliwość zawarcia w regulaminach studiów zapisów, dzięki którym proces kształcenia osób niepełnosprawnych będzie mógł stać się płynny i efektywny. Biorąc pod uwagę fakt, że uczelnie wyższe otrzymują dotację celową na pokrycie kosztów związanych

¹⁰² Tamże.

¹⁰³ M.A. Paszkowicz, M. Garbat, *Wykształcenie szansą awansu zawodowego osób niepełnosprawnych*, [w:] *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy. Kapitał ludzki i intelektualny*, Rzeszów 2005, s.483.

¹⁰⁴ M. Struck-Peregończyk, *Kwestia niepełnosprawności w kontekście edukacji akademickiej*, [w:] *Między integracją a wykluczeniem. Wybrane problemy edukacji akademickiej osób Niepełnosprawnych*, red. M. Struck-Peregończyk, A. Rozmus, s. 69.

z kształceniem studentów niepełnosprawnych, nowa sytuacja prawna pozwala oczekiwać, że poziom dostępności uczelni dla osób niepełnosprawnych w przeciągu najbliższych kilku lat znacznie wzrośnie.

By to nastąpiło, konieczne jest jednak spełnienie szeregu postulatów, zgłaszanych przez reprezentantów środowiska akademickiego i osób niepełnosprawnych.

Rekomendacje.

Studenci, pytani o zmiany konieczne do wprowadzenie w przestrzeni akademickiej, by uczynić ją bardziej dostępną, wskazywali między innymi na:

- potrzebę elastycznego organizowania harmonogramu zajęć oraz procesu egzaminacyjnego, z uwzględnieniem zarówno formy, jak i czasu trwania,
- wsparcie w kompletowaniu materiałów dydaktycznych, w tym notatek z zajęć, w formacie dostępnym dla osób z różnymi typami dysfunkcji,
- potrzebę organizacji struktury wsparcia lub wyznaczenia przedstawiciela uczelni, który odpowiedzialny byłby za rzecznictwo spraw studentów niepełnosprawnych (np. pełnomocnik rektora lub biuro ds. studentów niepełnosprawnych),
- likwidację barier architektonicznych, a w przypadkach, gdy z przyczyn obiektywnych nie jest to możliwe, pomoc asystenta w przemieszczaniu się,
- organizację transportu dla studentów z trudnościami w przemieszczaniu się,
- potrzebę wsparcia psychologicznego¹⁰⁵.

Biorąc pod uwagę wcześniej prezentowane wyniki badań, niezbędne jest także nieustanne podnoszenie poziomu świadomości i wiedzy na temat warunków funkcjonowania osób niepełnosprawnych wśród kadry akademickiej, administracyjnej i technicznej uczelni poprzez system szkoleń i kompleksowe działania promocyjne.

Uzupełnienie powyższych rekomendacji, stanowi zbiór zaleceń opracowanych w 2005 roku przez Radę Europy, spośród których najistotniejsze stanowi włączenie treści traktujących o niepełnosprawności do kanonu przedmiotów obowiązkowych w procesie kształcenia nauczycieli. Jest to warunek niezbędny dla osiągnięcia stanu otwartego szkolnictwa na każdym, w tym także wyższym, poziomie kształcenia. Istotnym wsparciem jest także wykorzystanie nowoczesnych technologii, które w wielu

¹⁰⁵ K. Cyran, A. Sęk, *Sytuacja studentów Niepełnosprawnych na przykładzie Wyższej Szkoły Informatyki i Zarządzania w Rzeszowie*, [w:] *Między integracją a wykluczeniem. Wybrane problemy edukacji akademickiej Osób Niepełnosprawnych*, red. M. Struck-Peregończyk, A. Rozmus, s.101.

przypadkach i typach niepełnosprawności mogą stanowić niezbywalny warunek dla podjęcia i ukończenia studiów wyższych¹⁰⁶.

Kluczowym nadal jednak pozostaje pytanie, przed którym stają struktury odpowiedzialne za wsparcie studentów niepełnosprawnych na poszczególnych uczelniach: „Kogo należy wspierać?”

Niestety nadal pokutuje przekonanie, że klientami Biur ds. studentów niepełnosprawnych mogą być jedynie osoby legitymujące się orzeczeniem o niepełnosprawności. Tymczasem wiele osób niepełnosprawnych biologicznie, okresowo lub w trakcie procedury orzekania, nie mogąc liczyć na wsparcie, rezygnuje ze studiów, często na zawsze zostając wyłączonymi z systemu edukacji.

Należy zatem podkreślić potrzebę elastycznego podejścia oraz porzucenia nadmiernej biurokratyzacji systemu wsparcia bezpośredniego, na jakie powinni liczyć studenci niepełnosprawni w środowisku akademickim.

Z trudnością tą w codziennej pracy spotykają się przedstawiciele jednostek najbardziej aktywnych w dziedzinie udostępniania przestrzeni akademickiej osobom niepełnosprawnym. Dysponując najszerszą ofertą, najczęściej zadają sobie pytanie, czy ważniejsze jest orzeczenie, czy realna potrzeba wsparcia.

Należy zaznaczyć, że poziom oferowanego studentom niepełnosprawnym wsparcia stale rośnie, w szczególności w części ośrodków akademickich, w których stworzono struktury, upoważnione do reprezentowania interesów studentów niepełnosprawnych (Biura ds. Osób Niepełnosprawnych, Pełnomocnicy ds. Osób Niepełnosprawnych itp.).

Dzięki umocowaniu w strukturze uczelni, jednostki te mają realny wpływ na organizację procesu kształcenia, uwzględniającego specyficzne potrzeby swoich klientów. Mogą ponadto uruchamiać działania, wymagające specjalistycznej wiedzy i świadomości potrzeb osób z różnymi typami niepełnosprawności.

Najczęściej spotykaną formą wsparcia jest organizacja procesu dostosowania materiałów dydaktycznych dla potrzeb np. osób z dysfunkcją wzroku. Rozwiązanie to stosowane jest przez wiele uczelni w Polsce, m.in. Uniwersytet Warszawski, Akademię Górniczo-Hutniczą, czy Politechnikę Wrocławską. Osoby niesłyszące mogą ponadto

¹⁰⁶ M. Maudinet, *Dostęp osób niepełnosprawnych do praw społecznych w Europie*, Biuro Informacji Rady Europy, Strasburg 2003.

liczyć na montaż specjalistycznego sprzętu (pętle induktofoniczne), czy organizację tłumaczeń na język migowy (Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie).

Coraz bardziej popularną formą wsparcia studentów niepełnosprawnych jest organizacja szkoleń świadomościowych dla pracowników uczelni, podczas których uczestnicy nabywają wiedzę z zakresu warunków funkcjonowania i sposobu komunikacji z osobami z różnymi typami niepełnosprawności. Fundacja Instytut Rozwoju Regionalnego prowadzi tego typu szkolenia nieprzerwanie od 2008 roku, dotychczas wzięło w nich udział kilkadziesiąt uczelni z całej Polski. Ponadto część jednostek podejmuje własne działania w tym zakresie – Uniwersytet Jagielloński opracował autorski program szkolenia, którym objął w pierwszej kolejności pracowników własnej uczelni, Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego w ramach realizowanego projektu, którego celem był rozwój kadr uczelni, zorganizowała przeszkolenie wszystkich pracowników.

Bardzo istotnym elementem wsparcia jest poradnictwo psychologiczne, organizowane od wielu lat m.in. na Uniwersytecie Łódzkim i Politechnice Łódzkiej. Duże potrzeby w tym obszarze pokazało powodzenie narzędzi wsparcia oferowanych w ramach realizowanego przez Uniwersytet Jagielloński projektu „Konstelacja Lwa”, mającego na celu wsparcie studentów chorujących psychicznie.

Sześć krakowskich uczelni (Akademia Górniczo-Hutnicza, Uniwersytet Pedagogiczny, Uniwersytet Ekonomiczny, Uniwersytet Jagielloński, Politechnika Krakowska, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II) podpisało porozumienie na rzecz wspólnych działań dla studentów niepełnosprawnych, co ma usprawnić realizację podejmowanych w tym obszarze inicjatyw, a tym samym zwiększyć szanse osób niepełnosprawnych na zdobycie wyższego wykształcenia. Jest to inicjatywa godna naśladowania, szczególnie dla mniejszych uczelni, które dzięki tego typu współpracy mogą poszerzyć swoją ofertę, kierowaną do osób niepełnosprawnych poprzez wzajemną wymianę sprzętu, wsparcie kadrowe, czy wspólną organizację różnego rodzaju wydarzeń.

Przykłady te stanowią jedynie wycinek bogatej działalności najbardziej aktywnych jednostek, które z powodzeniem mogłyby być stosowane w innych uczelniach. Istnieje zatem potrzeba upowszechniania ich i promowania idei stosowania najlepszych praktyk w skali adekwatnej do potrzeb konkretnej uczelni.

Biorąc pod uwagę postępy, jakie polskie środowisko akademickie poczyniło w stosunkowo krótkim czasie w obszarze dostępności dla studentów niepełnosprawnych oraz ogromne możliwości, jakie dają nowe regulacje dotyczące osób niepełnosprawnych, zawarte w ustawie Prawo o szkolnictwie wyższym, można żywić nadzieję, że dysproporcje pomiędzy liczbą pełnosprawnych i niepełnosprawnych absolwentów będą stale maleć. Zastosowanie w praktyce przedstawionych powyżej rekomendacji pozwoli ponadto na osiągnięcie stanu, w którym osoby z różnego typu dysfunkcjami będą mogły wybierać kierunek studiów zgodnie z własnymi aspiracjami i kompetencjami, nie podporządkowując tej decyzji opinii o poziomie dostępności konkretnej uczelni.

Wybrane regulacje prawne:

- art. 24 ust. 4 Konwencji ONZ o Prawach Osób Niepełnosprawnych,
- art. 13 ust. 1 pkt 9, art. 94 ust. 1 pkt 11, art. 162 pkt 6, art. 169 ust. 5, art. 173 ust. 1 pkt 2, art. 180, art. 199 ust. 1 pkt 4 ustawy z dnia 27 lipca 2005 r. *Prawo o szkolnictwie wyższym* (Dz. U. Nr 164, poz. 1365 ze zm.).

dr Anna Żebrak

Autorka pełni w Fundacji Instytut Rozwoju Regionalnego funkcję koordynatora współpracy międzysektorowej. Od wielu lat aktywnie działa w obszarze zwiększania dostępności uczelni dla osób niepełnosprawnych.